



## Egy budai csillagász igaz története

A rágalom a gyilkosnál is gyilkosabb méreg: hatása nem szűnik meg a rágalmazott halálával, olykor minden akadály nélkül tovább burjánzik, hiszen aki védhetné magát, már eltávozott. Amikor, akár az üvegből kiömlött tinta, a rágalom mindent elfed, nehéz újra megtalálni, felfedezni mögötte az igazi embert, az igazi értékeivel. Így történt ez a mi tehetséges, túlságosan érzékeny lelkű és naivan jó szándékú budai csillagászzunkkal, Pasquich Jánossal is.

**Korai évek.** Zeng város egyházközségének bejegyzése szerint Pasquich Jánost 1754. január 3-án keresztelték meg. Felsőbb iskoláit az itteni Főhercegi Kollégiumban végezte, ahol teológiát és héber nyelvet tanult. Tanulmányait Grazban folytatta, itt 1775. jún. 10-én belépett a papi rendbe. 1781–84 között filozófiai doktorátusának megvédésére készült, ebben az időszakban jelentek meg első matematikai és csillagászati tárgyú cikkei. Első könyvét 1781-ben jelentette meg *Compendaria Euthymetriae* címen.

**Pasquich első tartózkodása Pest-Budán.** 1784-ben Grazból Pest-Budára költözött és adjunktusa lett a Pesti Egyetem Matematikai Tanszékének. Hogy elméleti csillagászati tanulmányait megfigyelői munka végzésével is kiegészítse, 1786-ban a Budai Csillagvizsgálóban vállalt másodcsillagász állást.

Matematikai tanulmányainak elmélyítése végett 1786 decemberében Jénán és Lipszén keresztül Göttingenbe utazott, ahol sikerült megismerkednie olyan kiválóságokkal mint Johann Gustav Karsten, Abraham Kästner, Georg Christopher Lichtenberg. Az utóbbi kettő Bolyai Farkasnak volt szeretve tisztelt tanára. Pesti kollégái is megbecsülték, és 1788-ban kinevezték a Pesti Egyetem Felső Matematika tanszéke professzorának. Ezt a tisztséget 1797-ig töltötte be. Egyik legkedvesebb tanítványa a tragikus körülmények közt fiatalon meghalt tehetséges matematikus és csillagász – a Lipszky-féle atlasz egyik megalkotója – Bogdanich Imre Dániel volt.

Professzorsága idején Pasquich több jelentős művet alkotott, Az „Unterricht in der mathematischen Analysis und Maschinenlehre” 1791–1798 között három kötetben jelent meg Lipszénben. 1791-ben egy másik könyve is napvilágot látott ebben a városban „Unterricht in der Differential und Integralrechnung” címen.

**Pasquich vándorlásra kényszerül.** Pasquich 1797-ben nyugdíjaztatását kérte az egyetemtől, és elhagyta Magyarországot. Egy ideig Bécsben tartózkodott, de vélt és valódi üldözöttil ott sem érezte magát biztonságban. Ennek legfőbb oka az lehetett, hogy közeli barátságot tartott azokkal a pesti professzorokkal, akiknek a jakobinus összeesküvés leverése után, szabadkőműves múltuk miatt meggyűlt a bajuk a bécsi udvarral.

Lipszénben, abban a városban, ahol több könyve is megjelent, végre megtalálta az annyira óhajtott nyugalmat. Itt a csillagvizsgálóban dolgozott. Ebben az intézményben találkozott honfitársával, a seebergi csillagvizsgáló igazgatójával, Zách János Fe-

rencsel, aki meghívta maga mellé újdonsült barátját. 1801/1802-ben másfél évet töltöttek el együtt ebben a maga korában igen korszerűnek tartott, Gotha melletti obszervatóriumban.

**Zách és Pasquich ambivalens kapcsolata.** Ha lehet két szélsőségesen különböző természetű tudóst elképzelni, akkor ők bizonyára azok voltak. Zách igen céltudatos volt, erős fizikummal rendelkezett és vas idegzettel. Katonaviselt emberként jól bírta az éjszakai munkát, és a hideg időben a szabadban végzett méréseket. Olyan ember volt, aki mindig tudja, mit miért tesz. Pasquich ezzel szemben túlságosan érzékeny lelkű örökké szorongó férfi volt, tele félelemmel és bizonytalansággal. Nehezen viselte a számára terhes papi hivatást. Nagy vonzalmat érzett a gyengébb nem iránt, ezért ki szeretett volna lépni a papi rendből, és meg szeretett volna nősülni. Ennek érdekében át szeretett volna térni az evangélikus hitre. De nem volt mersze hozzá. Ezekről a problémáiról egyedül barátjának, Schedius Lajos pesti professor barátjának tett vallomást 1799. április 19-én hozzá küldött levelében.

Záchot valószínűleg idegesítették Pasquich búbanatos ömlengései, ugyanakkor őszintén sajnálta is őt. Tisztelet barátját tehetségéért, alapos és korszerű matematikai tudásáért. A volt pesti professor nyitott volt minden új szellemi érték befogadására. Nagy általános műveltséggel rendelkezett, szerette az irodalmat és a filozófiát. Mindezekből következően igen élvezetes társalgó lehetett, akiben méltó szellemi partnert talált a seebergi csillagász. Nemcsak természetük különbözősége okozott időnként feszültséget köztük. Zách féltékeny volt „a finom lelkű, bánatos, de zseniális tudósra”, akinek lelkét a gothai uralkodó felesége, Charlotte Amalie hercegnő is nagy figyelemmel és gyengédséggel „ápolta”.

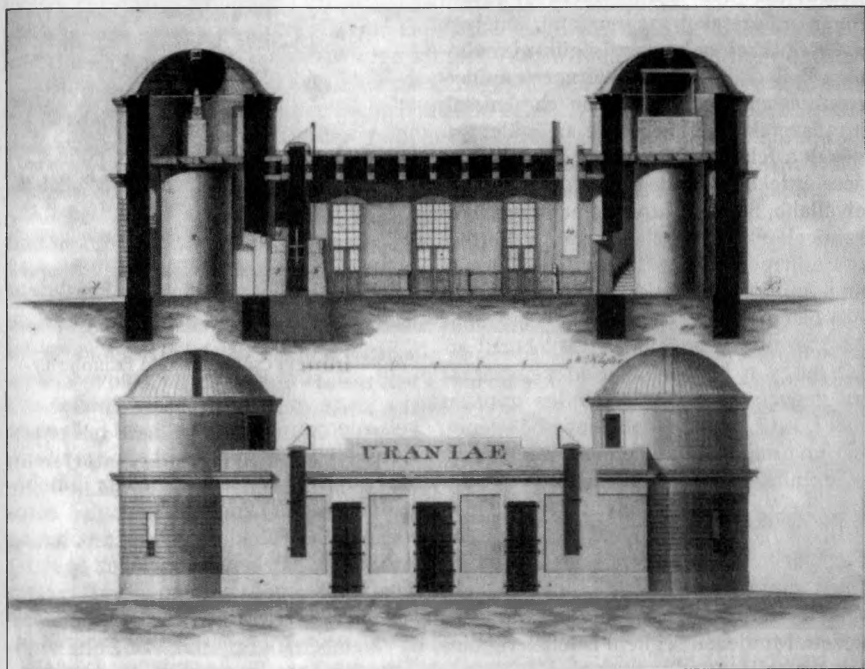
**Pasquich visszatér Magyarországra.** Csillagászunk 1802-ben azzal az elhatározással hagyta el Seeberget, hogy csak ideiglenesen tér vissza Pest-Budára, azzal a céllal, hogy gyötrő reumás fájdalmaiktól a budai fürdők áldásos hatása által megszabaduljon. Zách így kommentálta 1802 áprilisában Schedius Lajoshoz írt levelében Pasquich távozását: „Pasquich és Bürg elhagyott engem. Az előbbi sehol sem talál magának pihenőhelyet és nyugalmat, csak majd a sírban. Amikor megkérdeztem tőle, hová távozik, azt felelte nekem, maga sem tudja”.

Hazatérése után Pasquich mégis a maradás mellett döntött. Erről az elhatározásáról néhány évvel később egy röpiratában így vallott: „1802 nyarán több évi távollét után meglátogattam pesti barátaimat, hogy meglehetősen rossz egészségi állapotomra köztük gyógyírra leljek... Amikor egy nap munkám végeztével felejthetetlen barátom, az egész világon jól ismert botanikus Kitaibel Pál társaságában sétáltam a Duna partján, és a Budai Várra felnézve megláttam az ósdi csillagvizsgálót, felkiáltottam. »Sorsom meg van pecsételve«, és másnap beadtam egy kérvényt a Nádor Fölségéhez”. (Szomorú véletlen a sorsnak, hogy Pasquichot legkedvesebb tanítványának a nem sokkal korábban elhunyt Bogdanich Dánielnek megüresedett helyére vették fel a budai obszervatóriumban.)

Kérvényében Pasquich azt is közölte a nádorral, maradásához az is hozzájárult, hogy pest-budai barátai nagy örömmel fogadták őt megérkezése alkalmával. A csillagvizsgálóban való ténykedését ahhoz a feltételhez kötötte, hogy a nádor biztosítja számára a lehetőséget: hogy megreformálhassa a hazai csillagászatot.

József nádor, Magyarország akkori helytartója, aki valóban szívén viselte az ország, de különösen Pest-Buda dolgát, és széppé és gazdaggá akarta tenni székhelyét, ráállt az alkura. Pasquich a nádor felszólítására rendszeresen tartott természettudományi

előadásokat a nádori udvar hölgyeinek. Ezek a téleesti beszélgetések 1818-ban könyvformában is megjelentek „Grundriss gemeinfasslicher Vorlesungen über einige der vorzüglichsten Gegenstände des Natur-Schauplatzes” címen. Ez a 703 oldalas mű ennek az időszaknak legkorszerűbb matematikai, fizikai és csillagászati ismerreit tartalmazza. A szerző ezt a művét a nádor anyósának, a fiatalon meghalt Hermina főhercegnő anyjának és két lányának ajánlotta. Bevezetőjében Jerome Joseph de Lalande-ra hivatkozik, aki szerint a hölgyek gyakran a férfiaknál is fogékonyabbak a szellemi értékek befogadására. Bolyai Farkas Gauss-hoz küldött egyik levelében, melyben fiának továbbtanulásáról van szó ezt írta: „...ajánlották, küldeném Pasquich budai csillagászhoz, aki a császár testvérének, a nádornak bizalmasa”.



A gellérthegyi csillagvizsgáló tervrajza

**Pasquich János csillagvizsgáló-építési tervei.** Pasquich Jánost 1806-ban nevezték ki a budai Várban működő obszervatórium igazgatójának. Ezt a feladatot azzal a feltétellel vállalta el, hogy egy, az eddiginél alkalmasabb helyen vadonatúj csillagvizsgálót építhet fel Pest-Budán. A nádornak megtetszett az az ötlet, hogy a város központi helyén, a Gellérthegy tetején új, pompás létesítménnyel emeljék székhelyének szépségét.

Míg Európa-szerte a napóleoni harcok elviselhetetlenné tették a mindennapi életet, Magyarországon átmenetileg békésebb idők járták. 1809-ben az is bebizonyosodott, hogy a magyar uralkodó osztály nem dőlt be a francia császár ígéreteinek.

1806-ban Pasquich Münchenbe utazott, hogy az ottani Reichenbach–Fraunhofer–Utschneider-féle csillagászati műszereket gyártó üzemen körülnézzen. Itt kívánt olyan műszereket megrendelni, amelyek szépségükkel és korszerűségükkel méltóak a Pollack Mihály által tervezett épület-együtteshez. Georg Reichenbach nemcsak a műszerek elkészítését, de az épület tervének a felállítandó műszerek jó elhelyezése érdekében szükséges átdolgozását is elvállalta. Sajnos a híres német műszerkészítőnek el kellett halasztania a gellérthegyi csillagdával kapcsolatos foglalatosságait, mivel ő tüzértisztként részt vett a Napóleon elleni háborúkban. Így már 1813 volt, mire egyáltalán szó lehetett arról, hogy a hegyen az első kapavágást megtegyék. Utána már minden gyorsan ment. 1815-ben egy többé-kevésbé felépült új obszervatórium várta a Szent Szövetség három uralkodóját, a porosz királyt, az osztrák császárt és az orosz cárt a megnyitóra.

**Szomorú események, szerencsétlen történések a hegy tetején.** Sajnos az ünnepélyes megnyitóval kezdődött a hibázott döntések és fájdalmas kudarcok sorozata a gellérthegyi csillagvizsgáló történetében. Mintha valaki megátkozta volna az épületet és a benne élőket egyaránt. A bajok azzal kezdődtek, hogy mivel az épület rohammunkában fejezték be (hogy kész legyen az ünnepélyes megnyitóra), ezért a szigetelés itt-ott elmaradt. A drága műszereken rövidesen vékony rozsdaréteg keletkezett. Mindezen segíteni is lehetett volna, ha az emberek közt, akik ezeket használták, egyetértés uralkodott volna.

Pasquich, aki egész életében betegeskedett, 61 éves volt, mire felépült a gellérthegyi csillagvizsgáló. Fiala és egészséges társra vágyott, tehetséges és jól képzett csillagászra, akivel együtt sikeresen igazgathatnák ezt a szemrevaló új intézményt.

A Göttingeni Csillagvizsgáló igazgatójához, a híres matematikushoz, Carl Friedrich Gausshoz fordult tanácsért ebben az ügyben, őmellette a tehetséges csillagászok egész kis csapata cseperedett fel. Ő a nagy reményekre jogosító ifjú Johann Franz Enckét ajánlotta Pasquich mellé társigazgatónak. Évekig leveleztek ez ügyben. Pasquich végül szégyenszemre hoppon maradt. A bécsi hivatalosok nem akarták, hogy egy protestáns német csillagász kerüljön erre a szép posztra.

Végül a bécsi udvar ajánlásával Joseph Littrow osztrák csillagász jött Budára. Ő évek óta a Kazáni Csillagvizsgálóban dolgozott. Ez az obszervatórium épp akkor vált



A gellérthegyi csillagvizsgáló Fraunhofer-féle heliométere

a tűz martalékává, amikor Pasquich Budára hívó levelét Littrow kézbe vette. El lehet képzelni, mennyire örült ennek a meghívásnak – ahogy ezt egy későbbi hálálkodó levélében meg is írta a budai csillagásznak. Az ezután egyébként teljesen érthetetlennek tűnő gellérthegyi kriminek éppen a Littrowot ért váratlan öröm lett a legfőbb oka. Littrow ugyanis nemcsak Budára írt levelet, de barátjának, Bodenak is Berlinbe. Ebben nagy boldogon közölte barátjával, hogy őt Budára hívták igazgatónak, mert Pasquich öreg és beteg és alkalmatlan a csillagászati megfigyelések végzésére. Egész biztos, hogy a meghívó levélben a *társigazgató* szó szerepelt, és az sem volt benne, hogy az újdonsült intézmény vezetője többé ne akarna csillagászati munkát végezni. Bode Littrow levelét leköszölte az *Astronomisches Jahrbuch*-ban, amely Budára is rendszeresen járt. Amikor Littrow – Pasquich anyagi támogatásával – családotul megérkezett Budára, a csillagvizsgáló kapujában meghívója fogadta, kezében lobogtatva a Berliini Évkönyv szóban forgó kötetét. Abban reménykedett, hogy Littrow legalább elnézést fog kérni. De az osztrák csillagásztól semmi sem volt távolabb, mint az ilyen szerepek és jelenetek. Pasquich állandó békülési kísérletei csak olajként táplálták a tüzet. Littrow egyszerűen gyűlölte az öreget, és ott ártott neki, ahol tudott. Ezekhez az akcióihoz buzgó segítőtársat talált egy harmadik személyben, Kmeth Dánielben, aki ugyancsak mély sebeket őrzött magában, amelyeket főnökétől kapott.

Kmeth korábban évekig dolgozott a budai csillagdában segédcsillagászként. Matematikatanár, gyakorlott észlelő volt, és nem értette, hogy miért keres maga mellé igazgatótársat, és majdani utódot felesse, amikor itt van ő, aki a legalkalmasabb volna erre a feladatra. Pasquich jóindulattal viseltetett Kmeth iránt, gondoskodott arról is, hogy a neki járó jutalmakat mindig megkapja, és nem fogta fel, hogy ez a Kalibán módjára engedelmesskedő beosztott micsoda mélységes gyűlöletet érez iránta.

Littrow már az első percben felismerte a jó segítőtársat Kmethben, észlelő munkájában és Pasquich elleni akcióiban egyaránt. Littrow sorozatosan küldte feljegyzéseit a hatóságoknak, ezekben részletesen leírta a főnöke által szerinte elkövetett szakmai és gazdasági hibákat, Pasquich pedig hónapokot töltött el azzal, hogy saját költségén kiadott röplapjaiban magát tisztára mossa az őt ért vádak alól. Egy idő után aztán már mindenkinek elege lett a civakodó budai csillagászokból, ennek eredménye az volt, hogy a város egyre kevesebb pénzt juttatott a csillagvizsgáló fenntartására. Littrow legcsúnyább ármánykodása az volt, amikor feljelentette Pasquichot amiatt, hogy igazgatói címet használ, amikor leveleit aláírja, anélkül, hogy ennek használatára írásbeli engedélye volna.

1820-ban Littrowot bécsi igazgatónak nevezték ki. Pasquich Kmethet is elbocsátotta, miután meggyőződött arról, hogy Littrowval együtt mesterkedett ellene. Kmeth a



Távcsöves szemlélődés a gellérthegyi csillagvizsgáló mellől. Az asztalra állított teleszkóp mellett minden bizonnyal Pasquichot ábrázolta Petrich András 1819-ben (részlet)

kassai piarista iskola matematikatanára lett. Pasquich boldogan írta Schumachernek, az *Astronomische Nachrichten* szerkesztőjének, hogy békés új években reménykedik.

**Pasquich súlyos megrágalmazása.** Pedig az igazi botrány, amely „Pasquich Affair” néven került be a csillagászat történetébe, csak ezután következett. A Kassára üzött Kmeth összefogott az újdonsült bécsi igazgatóval, és az utóbbi felbiztatására egy rágalmozó cikket jelentetett meg Pasquich ellen a *Correspondance Astronomique* c. folyóirat 9. (1824) kötetében, amelyben a volt budai csillagász hamisítással vádolta meg régi feltevést. Az ürügy erre egy, az *Astronomische Nachrichten*ben (Bd 2. No 2. 1823) megjelent üstökös-megfigyelési anyag volt. Kmeth szerint a budai csillagvizsgáló műszerei éppen Pasquich hanyagsága miatt olyan rossz állapotban voltak abban az időben, amikor ez a bizonyos üstökös megjelent, hogy azokkal Pasquich, aki különben sem volt kiváló észlelő, használható eredményeket nem produkálhatott, ezért az AN-be elküldött anyag nem lehetett más, mint mások észlelési eredményeinek eltulajdonítása.

Ez az alantas gyanúsítás felháborította a német csillagászokat: Friedrich Wilhelm Bessel, Heinrich Wilhelm Olbers, Johann Franz Encke, Heinrich Christian Schumacher összefogtak Pasquich védelmében, és Gauss irányításával „Ehrenrettung Pasquich's” címen egy cikkgyűjteményt jelentettek meg, amelyben bebizonyították Pasquich ártatlanságát ebben a kínos ügyben. Schumachernek, a lap szerkesztőjének még Littrowból is sikerült egy fanyalogva megírt önkritikát kicsikarni. A kínos ügy Zách János Ferencre is rossz fényt vetett, aki ezt a valóban ocsmány hangú Kmeth-cikket lapjában megjelentette. Zách Littrowval közeli jó viszonyban volt, Kmethben pedig talán piarista volta miatt is megbízott.

Ez az ostoba történet végül is mindenkinek csak bajt okozott. Kmeth az Ehrenrettung megjelenése után egy évre meg is halt. Pasquich most már valóban öreg és beteg lett, és alkalmatlan minden tudományos munkára. 1824-ben új igazgató került a gellérthegyi csillagvizsgáló élére: Tittel Péter Pál. Az ő kinevezése úgy történt, hogy Pasquichot elfelejtették felmenteni, így ők még egy évig közösen igazgatták az intézményt szép egyetértésben.

## Epilógus

Pasquich János 1826-ban hagyta el Budát, hogy oda többé valóban ne térjen vissza. Bécsben halt meg 1829-ben. Idén ünnepeltük születésének 250. évfordulóját.

Alkotása, a gellérthegyi obszervatórium, 1849-ben megsérült, a forradalom bukása után osztrák katonai parancsra földig rombolták. Ez a szépséges, de rövid életű intézmény mégiscsak elvitte hírünket Európába, ha csak néhány évre is. Könyveit, melyek jelentős része Pasquich adományaként került a hajdani obszervatórium könyvtárába, ma is épségben őrizzük. A maga korában jelentős szakkönyvei sajnos nem kerültek bele a magyar tudományos élet vérkeringésébe, ennek elsősorban nyelvi akadályai voltak. Akkor írt latinul és németül, amikor már magyar nyelvű tankönyveink is voltak. Végrendeletében 8000 aranykoronát hagyott a Pesti Egyetemre, amelynek kamataiból fiatal tehetséges diákokat jutalmaztak.

Nagyon jó lenne, ha egyszer valaki ezeket a könyveket, amelyek nagyobb könyvtárainkban hiánytalanul megvannak, azzal a céllal venné kézbe, hogy a késői utódoknak számot adna a benne mind ez ideig lappangó értékekről.

VARGHA DOMOKOSNÉ